

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1995

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΔΙΑΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ
ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ
ΤΟΥ 1363/64

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

Τὸ θέμα τῆς σημερινῆς μου ὀμιλίας, ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς εἰδικό-
τητάς μου, θὰ εἶναι ἓνα ἀσυνήθιστο ἐπεισόδιο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας
τοῦ Μεσαίωνα, ἀναφερόμενο στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη. Πρόκει-
ται γιὰ τὰ διπλωματικά διαβήματα τῆς Βενετικῆς Πολιτείας πρὸς τοὺς
ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης, γιὰ νὰ τὴ συντρέξουν στὴν καταστολὴ τῆς
μεγάλης Ἀποστασίας τῶν Βενετῶν ἀποίκων τῆς Κρήτης, στὰ χρόνια
1363-1364, μὲ τὴν ἀπομόνωσή των καὶ μὲ τὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ
τοῦ νησιοῦ ἀπὸ παντοῦ.

Τὰ διαβήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν μίαν σοφὰ μελετημένη καὶ σθεναρὴ
ἐνέργεια, μοναδικὴ ἴσως στὰ χρονικά τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς
Εὐρώπης, ποὺ ἡ πολυπείρη καὶ πολυμήχανη Πολιτεία τοῦ Ἀδριατικοῦ
ἀπότλησε καὶ ἔθεσε ἀστραπιαῖα σὲ ἐφαρμογὴ, μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία,
αἰφνιδιάζοντας ἐχθροὺς καὶ φίλους. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως, εἶναι
ἀπαραίτητο νὰ προτάξουμε μιὰ μικρὴ εἰσαγωγὴ.

Ἡ μεγαλόνησος Κρήτη¹, πού οἱ Βενετοὶ τὴν ἀπέκτησαν μὲ τὴν Δ΄ Σταυροφορία (1204) καὶ τὴν κράτησαν στὴν ἐξουσία τους περισσότερο ἀπὸ τεσσερισήμισυ αἰῶνες (1211-1669), ἦταν ἡ σημαντικότερη μονάδα τοῦ ἀποικιακοῦ των Κράτους, πού τοὺς ἐξασφάλιζε ἀνυπολόγιστη στρατηγικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἰσχύ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν ἤθελαν ποτὲ μὲ κανένα τρόπο νὰ τὴ χάσουν. Ἐτσι, ἀντιμετώπιζαν μὲ παραδειγματικὴ σκληρότητα τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπαναστατικὲς ἐξεγέρσεις τοῦ 13ου ἰδίως καὶ τοῦ 14ου αἰώνα² πού ἀντέτασσε τὸ ἀτίθασο ἐντόπιο στοιχεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ νησιοῦ (ἐπαναστάσεις τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν, τῶν Μελισσηῶν, τῶν Χορτάτσηδων, τῶν Καλλέργηδων κ.λπ.), ἐξεγέρσεις πού κατέληγαν σὲ συνθῆκες, πού παραχωροῦσαν στοὺς ὑποδούλους (καὶ ἰδίως στὸ βυζαντινὸ ἀρχοντολόγιο) καὶ νέα κάθε φορὰ πολιτικά, θρησκευτικὰ ἢ οἰκονομικὰ προνόμια.

Ἀπὸ τὶς κρητικὲς ἐξεγέρσεις αὐτὲς ἡ ἰδιορρυθμότερη καὶ ἡ ἀγριότερη ἦταν ἡ λεγόμενη Ἀποστασία τοῦ Ἁγίου Τίτου³, ὅπως ὀνομάστηκε ἀπὸ τὸ ἔμβλημα τοῦ πολιοῦχου ἁγίου τῆς κρητικῆς πρωτεύουσας, τοῦ

1. Γιὰ τὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη βλ. ΣΤΕΦ. Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, *Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν*, ἐξεδόθη ἐπιμελεῖα ἸΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥ-ΝΑΚΗ, Ἀθήνα 1939. — ΝΙΚ. Δ. ΖΟΥΔΙΑΝΟΥ, *Ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1960. — ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, Ἀθήνα 1986, σ. 163-270: Μέρους πέμπτο. Ἡ περίοδος τῆς Βενετοκρατίας (1204-1669). — [Συλλογ. ἔργο] *Κρήτη: Ἱστορία καὶ πολιτισμός*, τόμ. 2ος, Κρήτη 1988, σ. 105-195: CHRYSSA MALTEZOU, «Crete the historical and Social context», *Literature and Society in Renaissance Crete*, edited by D. Holton, Cambridge 1991, σ. 17-47. — Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ «Σύντομος ἐπισκόπησις τῶν περὶ τὴν βενετοκρατούμενην Κρήτην ἐρευνῶν», *Κρητικὰ Χρονικά*, τόμ. 23, τεύχ. II (1971), σ. 245-308.

2. Βλ. γι' αὐτὲς Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, «Τὸ νόημα καὶ ἡ τυπολογία τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων τοῦ 13ου αἰ.», *Σύμμεικτα* (Ε. Ι. Ε. - Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν), τόμ. 8 (1989), σ. 1-13.

3. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα, σημειώνουμε ἐδῶ τὶς κυριότερες ἐργασίες: J. JEGERLEHNER, «Der Aufstand der kandiotischen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig. 1363-65», *BZ* 12 (1903), σ. 78-125. — ΣΠΥΡ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗ, «Ἡ κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* 1923, σ. 249-268. — ΑΓΑΘΑΓΓ. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, *Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363-1366*, Ἀλεξάνδρεια 1932. — SALLY MCKEE, «The Revolt of St. Tito in Fourteenth-Century Venetian Crete: A Reassessment», *Mediterranean Historical Review*, τόμ. 9, ἀριθ. 2, Δεκ. 1994, σ. 173-204.

Χάνδακα, με τὸ ὅποιο οἱ ἀποστάτες ἀντικατέστησαν τὸ πασίγνωστο βενετικὸ ἔμβλημα τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Καὶ λέμε ἀποστάτες καὶ ὄχι ἐπαναστάτες, γιατί αὐτὴ τῆ φορά —καὶ ἐδῶ συνίσταται ἡ μεγάλη τῆς ἰδιορρυθμία— δὲν ἐπρόκειτο πιά γιὰ ἐξέγερση τῶν ἀλλοεθνῶν Ἑλλήνων ὑποδοῦλων ἀλλὰ τῶν ἴδιων τῶν Βενετῶν ἀποίκων, φεουδαρχῶν καὶ εὐγενῶν τῆς Κρήτης, ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Κράτους των, τῆς βενετικῆς Μητρόπολης. Δυσανεστημένοι ἰδίως ἀπὸ τὰ ὑπέρογκα φορολογικὰ βάρη καὶ ἄλλα πιεστικὰ μέτρα τοῦ Κέντρου, ἀποφάσισαν ν' ἀποτινάξουν βίαια τὸ ζυγὸ τῶν ὁμοεθνῶν τους καὶ ν' ἀνακηρύξουν τὴν Κρήτη δικό τους αὐτόνομο κράτος.

Πρὶν ἐξετάσουμε ἀναλυτικὰ τὸ περιορισμένο σὲ μία μόνη πτυχὴ τῆς συγκρούσεως αὐτῆς θέμα μας, ἃς περιγράψουμε, με τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ συντομία, τίς δραματικὲς φάσεις τῆς τρομερῆς αὐτῆς σύρραξης, τῆς συνταρακτικότερης ἀπ' ὅσες συνεκλόνησαν ποτὲ τὴν πολὺπαθὴ μεγαλόνησο.

Οἱ Βενετοὶ ἀποικοὶ καὶ φεουδάρχες τῆς Κρήτης, ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 1363, βρίσκονταν σὲ ζωηρὴ ἀναταραχὴ καὶ ἀγανάκτηση ἐναντίον τῆς βενετικῆς των Μητρόπολης, πού με περισσὴ, ὅπως ἐπίστευαν, ἀναλγησία, τοὺς εἶχε ἐπιβάλει μιὰν ἐπαχθέστατη πρόσθετη φορολογία γιὰ τὴ διαπλάτυνση τοῦ λιμανιοῦ τῆς κρητικῆς πρωτεύουσας, τοῦ Χάνδακα, πού, με τὴν ἐξάπλωση τῶν θαλασσινῶν μεταφορῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου, γινόταν ὄλο καὶ περισσότερο ἀπρόσφορο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ ὄγκου τῆς ἐμπορικῆς κίνησης⁴.

Στὶς 9 Αὐγούστου 1363, σὲ μιὰ ταραχώδη συγκέντρωση διαμαρτυρίας στὸ Χάνδακα, κηρύχθηκε ἡ ἐπανάσταση. Καταλύθηκαν οἱ νόμιμες βενετικὲς ἀρχές, ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Λεονάρδος Dandolo προ-

4. Βλ. FR. THIRIET, «Sui dissidi sorti tra il Comune di Venezia e i suoi feudatari di Creta nel Trecento», *Archivio Storico Italiano*, ἔτ. 114/1956 - Disp. IV, Φλωρεντία, σ. 699-712.

πηλακίστηκε και ρίχτηκε στις φυλακές μαζί με τους δύο Συμβούλους του. Ἡ ἐξέγερση δὲν ἄργησε νὰ ἐξαπλωθεῖ σὲ ὀλόκληρη τὴν Κρήτη. Ὁ Μάρκος Gradenigo ἀνακηρύχθηκε Κυβερνήτης καὶ Ρέκτορας τοῦ νησιοῦ. Θεσπίστηκαν διάφορα σκληρὰ μέτρα, γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἐπανάσταση.

Ἡ εἶδηση γιὰ τὴν ἀνταρσία ἔφτασε στὴ Βενετία στίς 10 Σεπτεμβρίου καὶ προκάλεσε πανικὸ καὶ ζωηρὴ ἀνησυχία. Ἡ βενετικὴ Γερουσία, πρὶν προστρέξει σὲ βίαια μέτρα, ἐπιχείρησε νὰ βρεῖ τρόπο συνδιαλλαγῆς. Στίς 12 Σεπτεμβρίου στάλθηκαν 6 γαλέρες μὲ 5 Προνοητές, πού εἶχαν ὁδηγίες νὰ προσπαθήσουν μὲ ἥπιο τρόπο νὰ κατευνάσουν τὰ πνεύματα. Ὅλες ὅμως οἱ προσπάθειές των προσέκρουσαν στὴν ἀδιαλλαξία τῶν ἐξαγριωμένων ἀποστατῶν καὶ οἱ Προνοητές γύρισαν μὲ τὶς γαλέρες τους ἄπρακτοι. Δὲν ἀπέμεινε τότε ἄλλος δρόμος ἀπὸ τὴ βίαιη πολεμικὴ ἀναμέτρηση. Ἡ Βενετία, χωρὶς τὴν παραμικρὴ χρονοτριβή, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἔστειλε μηνύματα καὶ ἐκκλήσεις γιὰ συμπάρασταση στοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης (τίς ὁποῖες καὶ θὰ ἐξετάσουμε διεξοδικότερα παρακάτω) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ξεκίνησε τὶς πολεμικὲς προετοιμασίες. Μὲ ταχύτατο ρυθμὸ καὶ ἀψηφώντας τὶς τεράστιες δαπάνες, συγκρότησε στόλο ἀπὸ 33 τριήρεις, στίς 18 ἀπὸ τὶς ὁποῖες φορτώθηκαν ἄλογα, καὶ ἀπὸ 12 μεταγωγικὰ πλοῖα, πού τὰ φόρτωσαν μὲ ὅπλα καὶ τρόφιμα. Τὸ στόλο αὐτὸ τὸν ἔταξαν στὴ διοίκηση τοῦ ἀντιναύαρχου τῆς Ἀδριατικῆς Domenico Michiel, πού τὸν πλαισίωσαν μὲ ἄλλους πέντε Προνοητές, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπιφορτίζονταν μὲ τὴ διεξαγωγή τῶν δικῶν καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ποινῶν. Δέκα ἀπὸ τοὺς πρωταιτίους θὰ καταδικάζονταν πρῶτοι σὲ φυλάκιση ἢ σὲ θάνατο. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐπιλέχθηκε ὁ ἔμπειρος καὶ ἱκανὸς πολεμιστὴς Luchino dal Verme ἀπὸ τὴ Βερόνα, πού δέχτηκε τὴ βαρεῖά ἐντολὴ καὶ ἦλθε στὴ Βενετία, στίς ἀρχές τοῦ Μαρτίου 1364, γιὰ ν' ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του, στίς 28 τοῦ ἴδιου μηνῆ, μὲ μνηιαῖο μισθὸ τὸ σεβαστὸ ποσὸ τῶν 800 χρυσῶν δουκάτων. Ὁ βενετικὸς στρατὸς συγκροτήθηκε, κατὰ μεγάλο μέρος, ἀπὸ μισθοφόρους

διαφόρων ἐθνοτήτων καὶ εἰδικότητων. Οἱ συστηματικὲς καὶ πυρετώδεις αὐτὲς προετοιμασίες ὀλοκληρώθηκαν ὡς τὸ Μάρτιο. Καί, στὶς 10 Ἀπριλίου 1364, ὁ πολεμικὸς αὐτὸς στόλος τῆς Βενετίας ἀπέπλεε ἀπὸ τὸ Lido, γιὰ νὰ φτάσει, στὶς 6 ἢ 7 Μαΐου, στὶς βορεινὲς ἀκτὲς τῆς Κρήτης, στὴν τοποθεσία τῶν Φρασκιῶν, λίγα χιλιόμετρα δυτικότερα τοῦ Χάνδακα, κατάλληλη γιὰ ἀπόβαση τῶν στρατευμάτων.

Ἡ ἀπόβαση τοῦ Dal Verme πραγματοποιήθηκε τὸ ἐπόμενο πρωτῆ, χωρὶς νὰ συναντήσῃ σοβαρὴ ἀντίσταση. Οἱ ἐπαναστάτες ὑποχώρησαν ἄτακτα καὶ διαλύθηκαν. Ὁ Dal Verme μπῆκε θριαμβευτικὰ στὴν κρητικὴ πρωτεύουσα καὶ τοῦ παραδόθηκαν ἐπίσημα τὰ κλειδιά της. Ἐλευθέρωσε ἀπὸ τὴ φυλακὴ τὸ Δούκα καὶ τοὺς Συμβούλους του καὶ ἔστειλε ἀνθρώπους του στὰ Χανιά, στὸ Ρέθυμνο καὶ στὴ Σητεία, γιὰ ν' ἀποκαταστήσουν καὶ ἐκεῖ τὴ βενετικὴ ἐξουσία. Ὁ ἀρχιαποστάτης Μάρκος Gradenigo ἀποκεφαλίστηκε. Ἡ Κρήτη, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ἀπόμακρες ἢ δύσβατες περιοχές, ξαναγύριζε στὴ βενετικὴ κυριαρχία. Τὰ ἀντίποινα στοὺς ἐπαναστάτες καὶ τοὺς ὀπαδοὺς των (καταδίκες, φυλακίσεις, ἐξορίες, ἀποκεφαλισμοὶ, ἀπαγχονισμοὶ) ἦταν βαρύτερα καὶ κράτησαν γιὰ πολλοὺς μῆνες.

Ἀμέσως οἱ Προνοητὲς ἔστειλαν μιὰ γαλέρα ἀπὸ τὴν Κρήτη στὴ Βενετία, γιὰ ν' ἀναγγεῖλει στὸ Δόγη τὴν καταστολὴ τῆς ἀνταρσίας καὶ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κρήτης. Ὄταν τὸ πλοῖο, στὶς 4 Ἰουνίου, ἔφτασε στὴ Βενετία, στολισμένο μὲ τὰ τρόπαια τοῦ ἐχθροῦ, καὶ διαδόθηκε τὸ χαρμόσυνο νέο τῆς συντριβῆς τῶν ἀποστατῶν καὶ τῆς λήξης τοῦ πολέμου, ὁ λαὸς τῆς Βενετίας τὸ δέχτηκε μὲ ἀπερίγραπτο ἐνθουσιασμό. Ὁ Δόγης Lorenzo Celsi, ἡ Γερουσία καὶ ὁ κληρὸς ὀργάνωσαν λιτανεῖες, ἀπελευθέρωσαν φυλακισμένους, εὐεργέτησαν ἀπόρους. Στὸν Luchino Dal Verme, ὡς γενικὸ ἀρχηγὸ τῶν χερσαίων δυνάμεων, ἀπονεμήθηκε ἐτήσια σύνταξη 1000 χρυσῶν δουκάτων. Στὴν πλατεῖα τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὀργανώθηκαν ἵπποδρομίες, κονταροχτυπήματα, λαμπρὲς λαϊκὲς γιορτές. Ὁ μεγάλος Ἰταλὸς ποιητὴς Φραγκίσκος Πετράρχης, πού βρισκόταν τότε στὴ Βενετία, περιγράφει τὴ μεγαλοπρέπεια

τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν μὲ ἐνθουσιαστικά λόγια. Ὁ Πετράρχης στὶς τελετὲς εἶχε τοποθετηθεῖ στὰ δεξιά τοῦ Δόγη καὶ τοῦ ἐπλεξε ἔξοχο ἐγκώμιο («grandezza d'animo, santità di costumi, pratica della virtù»).

Ἔτσι ἔληξε ἡ μεγάλη καὶ σκληρὴ αὐτὴ ἀποστασία τῶν Βενετῶν τῆς Κρήτης, ποὺ ἦταν καὶ ἡ τελευταία. Ἀπὸ τότε ἡ βενετοκρατούμενη ἑλληνικὴ μεγαλόνησος ἔζησε σὲ ἀδιατάρακτη εἰρήνῃ ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν αἰῶνες καὶ γνώρισε σημαντικὴ ἀνάπτυξη στὴν οἰκονομία, στὰ γράμματα καὶ στὶς τέχνες, ἀναδεικνύοντας μεγάλους δημιουργοὺς, ὅπως ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, ὁ Γεώργιος Χορτάτσης καὶ ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος.

Ξαναγυρίζουμε τώρα στὰ διπλωματικά διαβήματα τῆς Βενετίας πρὸς τοὺς ἡγεμόνες τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης γιὰ συμπάρασταση στὸν ἀγῶνα τῆς νὰ πατάξει δυναμικὰ τὴν ἀποστασία αὐτή, δηλαδὴ στὸ εἰδικότερο θέμα τῆς ὀμιλίας μας.

Εἶναι παράδοξο ὅτι κανεὶς ἀπ' ὅσους ἔγραψαν γιὰ τὸ βαρυσήμαντο ἐπεισόδιο αὐτὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας δὲν ἐπρόσεξε ὅσο ἄξιζε τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὴ σημασία τῶν διαβημάτων αὐτῶν. Θὰ τὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ προσεκτικότερα, στηριζόμενοι ὄχι μόνον στὰ ἐπίσημα γράμματα τῶν ἡγεμόνων, ποὺ, κατὰ καλὴ τύχη, μᾶς ἐσώθηκαν καὶ ποὺ ἔχουν, ἤδη ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα, δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Flaminius Corner⁵, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα ἀρχεακὰ ἔγγραφα, ποὺ δημοσιεύθηκαν ἔκτοτε ἀπὸ τὸν J. Jegerlehner⁶, τὸν Fr. Thiriet⁷ καὶ τὸν B. Krekic⁸.

Εἶδαμε πρωτύτερα ὅτι, μόλις ἐπέστρεψαν ἀπρακτοὶ ἀπὸ τὴν Κρήτη οἱ τρεῖς Βενετοὶ Προνοητές, ἡ Βενετία ἀποφάσισε, χωρὶς ἄλλη χρονο-

5. FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, τόμ. II, Βενετία 1755, σ. 320-348.

6. Βλ. παραπάνω, σημ. 3.

7. Βλ. σημ. 4 καὶ FR. THIRIET, *Délibérations des Assemblées Vénitienes concernant la Romanie*, τόμ. I, 1160-1363, Παρίσι 1966 καὶ τόμ. II, 1363-1463, Παρίσι 1971 (Documents et Recherches, VIII καὶ XI τῆς École Pratique de Hautes Études).

8. Βλ. σημ. 12.

τριβή, τὴν ἔνοπλη ἐπέμβαση καὶ ἄρχισε τὶς πολεμικὲς τῆς ἐτοιμασίης. Συγχρόνως ὅμως, ἀποτόλμησε μιὰν ἀσυνήθιστη καὶ ἀποφασιστικὴ διπλωματικὴ ἐνέργεια: ἀπηύθυνε σὲ ὅλους τοὺς ἡγέτες τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης διακοινώσεις ταυτόσημου περιήπου περιεχομένου, μὲ τὶς ὁποῖες, ἀφοῦ τοὺς πληροφοροῦσε γιὰ τὴν ἀπροσδόκητη ἀποστασία τῶν ἀποίκων τῆς στήν Κρήτη, ἐδήλωνε κατηγορηματικά: α) ὅτι ἦταν ἀποφασισμένη ν' ἀνακτήσει τὴν ἀποικία τῆς αὐτῆς μὲ ὅλα τὰ μέσα ποὺ διέθετε· β) ὅτι προετοιμάζει ἤδη ἐπιχείρηση μὲ τὸ σκοπὸ αὐτό· καὶ γ) ὅτι ἐπιθυμοῦσε καὶ παρακαλοῦσε τοὺς παραλήπτες νὰ διατάξουν τοὺς ὑπηκόους των νὰ διακόψουν κάθε σχέση καὶ ἐπικοινωνία, καὶ ἰδίως οἰκονομική, μὲ τοὺς ἐπαναστάτες, μὲ ἄλλα λόγια νὰ ἐνεργήσουν ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ τοῦ ἐπαναστατημένου νησιοῦ⁹.

Τὰ γράμματα αὐτὰ στάλθηκαν, μὲσω τῶν Βενετῶν βατῶν στήν Κωνσταντινούπολη καὶ στήν Κύπρο¹⁰ ἢ ἄλλων ἐπίσημων ἐκπροσώπων τῆς Βενετίας (τὰ πρῶτα στίς 8 καὶ 9 Ὀκτωβρίου 1363, τὰ ἄλλα λίγες μέρες ἢ βδομάδες ἀργότερα, ὡς τὸ Νοέμβριο τοῦ ἔτους αὐτοῦ) στὸ Μεγάλον Μάγιστρο τῶν Ἰωαννιτῶν Ἰπποτῶν τῆς Ρόδου (Roger des Pins), στὴ βασίλισσα τῆς Κύπρου Ἐλεονώρα, ποὺ ἀναπλήρωνε τὸν ἀπόντα σύζυγό τῆς βασιλιὰ Πέτρο Α' de Lusignan, στὸν ἀδελφὸ καὶ ἐπίσης ἀναπληρωτὴ τοῦ Πέτρου, τὸν Ἰωάννη de Lusignan καὶ στὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης (Ἰωάννη Ε' τὸν Παλαιολόγο), ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σημεῖωμα στὸ τέλος τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτά¹¹. Στάλθηκαν ἐπίσης καὶ στοὺς κυβερνητὲς τῆς Ραγούζας (11 Ὀκτωβρίου), μὲ διαφορετικὴ διατύπωση, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιον νόημα¹², καθὼς καὶ στοὺς ἐξῆς ἡγεμόνες, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ ἀπαντητικὰ των γράμματα, ποὺ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

9. Βλ. FR. THIRIET, *Délibérations des Assemblées Vénitienes...*, τόμ. I, ἀριθ. 708, σ. 261 (8 Ὀκτωβρ. 1363).

10. Βλ. J. JEGERLEHNER, ὁ.π., *B.Z.* 12 (1903), σ. 111. — FR. THIRIET, ὁ.π., I, ἀριθ. 708 (σ. 261).

11. J. JEGERLEHNER, ὁ.π., σ. 111.

12. Βλ. BAR. KRECIC, «Trois fragments concernant les relations entre Dubrovnik

Τοῦ Δόγη τῆς Γένοβας Gabriele Adorno, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Οὐγγαρίας Λουδοβίκου Α' τοῦ Μεγάλου, τῆς βασίλισσας τῆς Νεάπολης καὶ τῆς Σικελίας Ἰωάννας Α', τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας Robert de Tarente, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Κύπρου Πέτρου Α', καθὼς καὶ τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ Ε'. Ἐδῶ ἄς προστεθεῖ καὶ τὸ γράμμα τῶν κυβερνητῶν τῆς Ραγούζας (τῆς 23 Νοεμβρίου 1363), πού ὑποσχόταν καὶ βοήθεια.

Ἄν κρίνουμε ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω πολυάριθμα γράμματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ κατοπινὰ συγχαρητήρια γράμματα πού θὰ δοῦμε, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι κανένας (ἢ σχεδὸν κανένας) ἀπὸ τοὺς τότε ἡγεμόνες αὐτοὺς τῆς Εὐρώπης δὲν ἔμεινε χωρὶς νὰ λάβει τὴ διακοίνωση αὐτὴ τῆς Βενετίας¹³.

Βέβαια, τὰ διπλωματικὰ αὐτὰ διαβήματα τῆς Βενετίας δὲν εἶχαν ὅλα ἐκ τῶν προτέρων ἐξασφαλισμένη τὴν ἐπιτυχία. Μερικὰ μάλιστα ἦταν παρακινδυνευμένα, γιατί ὑπῆρχε ὁ φόβος, ἂν κάποιοι παραληῆπτες ἐποφθαλμιοῦσαν τὴν Κρήτη (ὅπως π.χ. ἦταν βέβαιο γιὰ τοὺς Γενοβέζους), ἀντὶ νὰ βοηθήσουν τοὺς Βενετοὺς γιὰ τὴν ἀνάκτησή της, θὰ μπορούσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀποστάτες καὶ στὸ τέλος νὰ τὴ διεκδικήσουν καὶ νὰ τὴν ἰδιοποιηθοῦν. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνώριζε βέβαια ἡ πολύπειρη βενετικὴ διπλωματία καὶ ἀσφαλῶς, μὲ τὸν πολιτικὸ ρεαλισμὸ πού τὴ διέκρινε, συναισθάνθηκε τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ἀπὸ κάθε πλευρά. Σταθμίζοντας λοιπὸν μὲ προσοχὴ καὶ περίσκεψη τὰ πράγματα, κατέληξε στὴν ἀπόφαση, ταυτόχρονα καὶ παράλληλα μὲ τὶς πρῶτες πολεμικὲς προετοιμασίες, νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν κάλυψή της καὶ ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ πλευρά, δηλαδὴ τὴν εὐμενῆ οὐδετερότητα ἢ καὶ βοήθεια τῶν ἄλλων Δυνάμεων στίς ἐτοι-

(Raguse) et l'Italie au XIVe siècle", *Annuaire de la Faculté des lettres et sciences à Novi Sad*, τόμ. IX (1966), σ. 19-37 (βλ. σ. 33, ἀριθ. 5).

13. Κατὰ τὸν FL. CORNELIUS, ὁ.π., σ. 320, στάλθηκαν γράμματα καὶ πρὸς τὸ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας [Ἰωάννη Β' τὸν Καλό], καθὼς καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Κάρολο Δ', δὲν βρήκαμε ὅμως πουθενά ἄλλη μνεῖα τῶν γραμμάτων αὐτῶν.

μαζόμενες πολεμικές της επιχειρήσεις και τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης μετὰ τὰ διπλωματικά αὐτὰ ἔγγραφα. Ἔτσι, μετὰ ταχύτητα καὶ ἀποφασιστικότητα, στὸ διάστημα ἑνὸς μόνου μηνῆ (ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ὀκτωβρίου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ Νοεμβρίου 1363), ἐξαπέστειλε μιὰν δωδεκάδα διακοινώσεων στὶς εὐρωπαϊκὲς κυβερνήσεις, προκαταλαμβάνοντάς τις καὶ περίμενε μετὰ εὐλογία ἐγγρήγορη τὸ ἀποτέλεσμα. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε κάτι παραπάνω ἀπὸ εὐνοϊκὸ γιὰ τὴν κλυδωνιζόμενη Γαληνότατη Πολιτεία καὶ δικαίωσε τὶς προσδοκίαις τῆς διπλωματίας της: ὅλες σχεδὸν οἱ ξένες Δυνάμεις ἀπάντησαν (κι αὐτὲς σὲ σύντομο διάστημα, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου ὡς τὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου 1363) ἐπιδοκιμαστικά, ἐκφράζοντας τὴ λύπη τους γιὰ τὸ θλιβερὸ γεγονός καὶ διαβεβαιώνοντας οἱ περισσότερες πὼς εἶναι πρόθυμες καὶ νὰ συμπράξουν στὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ τῆς Κρήτης, ποὺ πράγματι ἐφαρμόστηκε μετὰ ἐπιτυχία. Δὲν διατυπώθηκε καμιά ἀρνητικὴ ἢ ἔστω ἐπιφυλακτικὴ ἀπάντηση. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἦταν μιὰ λαμπρὴ ἐπιτυχία τῆς βενετικῆς διπλωματίας, ποὺ πιθανότατα πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσουμε, κατὰ μέγα μέρος, στὴν πανθομολογούμενη ἰκανότητά τοῦ νέου Δόγη τῆς Βενετίας Lorenzo Celsi (1362-1365), ποὺ ὁ Πετράρχης τὸν ἐγκωμίασε, ὅπως εἶδαμε, μετὰ πολὺ θερμὰ λόγια. Καὶ ὅταν, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ ἐπόμενου ἔτους 1364, ἡ μεθοδικὰ σχεδιασμένη στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στέφθηκε μετὰ ἀπόλυτη ἐπιτυχία καὶ τὸ χαρμόσυνο ἄγγελμα ἔφτασε παντοῦ, οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης (ὄχι μόνον αὐτοὶ ποὺ εἶχαν ἀνταποκριθεῖ, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας Κάρολος Δ΄) ἔσπευσαν νὰ στείλουν (ἀπὸ τὸν Ἰούνιο ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1364) συγχαρητήρια γράμματα στὸ θριαμβευτὴ Δόγη.

Ἀξίζει, νομίζω, ν' ἀναλύσουμε ἐδῶ τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα αὐτὰ γράμματα τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴ Βενετία.

Ἄλλὰ πρῶτα ἄς προσέξουμε καλύτερα τὸ περιεχόμενον τῶν διακοινώσεων ἢ ἐκκλήσεων τῆς Βενετίας πρὸς τὶς ἄλλες χῶρες γιὰ βοήθεια. Ἐνα τους δεῖγμα (μετὰ πολλοὺς ἀποδέκτες) ἔχει παρατεθεῖ περι-

ληπτικά από τὸν Fr. Thiriet καὶ τὸ ἀναφέραμε ἤδη¹⁴. Στὴν ἀρχὴ τοῦ περιελάμβανε τὴν κατηγορηματικὴ δήλωση τῆς Βενετίας ὅτι ἔχει πάρει τὴν ἀμετάκλητη ἀπόφαση ν' ἀνακτήσει τὴν Κρήτη μὲ κάθε ὀδυνηρὴ θυσία καὶ ὅτι ἔχει ἤδη ἀρχίσει τὶς στρατιωτικὲς τῆς ἐτοιμασίες. Ἀκολουθοῦσε ἡ παράκλησή της στὶς ξένες δυνάμεις νὰ ἐφαρμόσουν εὐμενῆ γι' αὐτὴν οὐδετερότητα καὶ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ τοῦ νησιοῦ. Ἡ παραπάνω δήλωση περιέκλειε βέβαια καὶ μιὰ συγκεκριαλυμένη ἀπειλή, ποὺ εἶχε σκοπὸ ν' ἀποτρέψει τὴν ἀνάμειξη ὁποιουδήποτε ἄλλου παράγοντα σὲ μιὰν ὑπόθεση, ποὺ ἡ Βενετία τὴ θεωροῦσε ἀποκλειστικὰ δική της. Καὶ ἡ παράκληση γιὰ τὴν ἐμπορικὴ ἀπομόνωση τῶν ἀποστατῶν τῆς χρησίμευε ἐπίσης, γιὰ νὰ βολιδοσκοπήσει τὶς προθέσεις τῶν ἄλλων κρατῶν καὶ γιὰ νὰ λάβει ἐνδεχομένως καὶ ἄλλα μέτρα. Δεύτερο δεῖγμα τῶν ἐκκλήσεων αὐτῶν τῆς Βενετίας, μὲ χρονολογία 11 Ὀκτωβρίου 1363, ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Bar. Krecic¹⁵ καὶ ἀπευθύνεται ἀπὸ τὸ Collegio τῆς Βενετίας στοὺς κυβερνητὲς τῆς Ραγούζας. Σ' αὐτὸ οἱ Βενετοὶ δὲν κάνουν λόγο γιὰ τὴν ἀπόφασή τους νὰ ἀνακτήσουν δυναμικὰ τὴν Κρήτη (ἐπειδὴ βέβαια φόβος διεκδικήσεως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ραγούζαιων ἦταν ἀδιανόητος), ἀλλὰ ἐπιμένουν στὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ, καὶ δικαίως, ἐπειδὴ οἱ ἐμπορικὲς ἀνταλλαγὲς ἀνάμεσα οτὴ Ραγούζα καὶ στὴν Κρήτη ἦταν πυκνές¹⁶. Συγκεκριμένα ἐπιθυμοῦν νὰ μὴν ἐξάγεται τίποτε ἀπὸ τὴν Κρήτη οὔτε νὰ εἰσάγεται καὶ νὰ διακοπεῖ κάθε ἐπαφὴ καὶ διευκόλυνση πρὸς τοὺς ἀποστάτες ὅσο διαρκεῖ ἡ ἀνωμαλία.

Ἄς δοῦμε τώρα τί συνάγεται ἀπὸ τὰ ἀπαντητικὰ γράμματα τῶν ἡγεμόνων στὴ διακοίνωση αὐτὴ τῆς Βενετίας. Θὰ τὰ ἐπισκοπήσουμε ὄχι κατὰ τὴ χρονολογικὴ τους σειρὰ (ὅλα ἄλλωστε κλιμακώνονται σὲ ἕκταση λίγων μηνῶν, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1363 ὠς τὸν Ἰούλιο

14. Βλ. παραπάνω, σημ. 9.

15. BAR. KRECIC', «Trois fragments...», ὁ.π., σ. 33 (ἀριθ. 5).

16. Βλ. BAR. KRECIC', *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*, Παρίσι 1961 (Documents et Recherches, V τῆς École Pratique des Hautes Études).

του 1364), αλλά κατά τή γεωγραφική θέση τῶν χωρῶν, ἀπό τις ὁποῖες προῆλθαν.

Α') Ἡ πιὸ ἐπίφοβη γιὰ τή Βενετία ναυτική δύναμη τῆς Μεσογείου ἦταν ἡ ἰσχυρὴ ἀντίπαλός της, ἡ Γένοβα, πού εἶχε ἔλθει μαζί της σὲ αἰματηρὲς πολεμικὲς συγκρούσεις κατὰ τὸ παρελθόν και πού δὲν φαινόταν νὰ εἶχε τελείως παραιτηθεῖ ἀπὸ τις βλέψεις της γιὰ τὴν Κρήτη, πού τῆς τὴν εἶχαν ἀποσπάσει οἱ Βενετοὶ τὸ 1211¹⁷. Μετὰ τὴ λήξη ὅμως τοῦ Δευτέρου Βενετογενουατικῶ Πολέμου (1350-55) καὶ 15 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Τρίτο (1378-81), τὸν καιρὸ δηλαδὴ τῆς Κρητικῆς Ἀποστασίας, οἱ σχέσεις τῶν δύο δυνάμεων παρέμεναν φιλικές. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξο ὅτι ἡ ἀπάντηση τοῦ Δόγη τῆς Γένοβας Gabriele Adorno (9 Νοεμβρίου 1363) ἦταν εὐνοϊκὴ καὶ ἀπόλυτα καθησυχαστικὴ¹⁸. Ὁ Δόγης ἔγραφε σ' αὐτὴν ὅτι ἔλαβε τὸ ἐγκύκλιο γράμμα καὶ ἄκουσε ὅσα ἀνέπτυξε ὁ ἀρχιγραμματέας Raphaino Caresini, πού ἡ Βενετία τοῦ τὸν εἶχε στείλει ὡς Πρέσβυ. Ἐπιθυμώντας λοιπὸν καὶ ἐπιζητώντας νὰ ὑπάρχει πάντα ἀνάμεσα καὶ στοὺς ἡγέτες καὶ στοὺς ὑπηκόους τῶν δύο χωρῶν ἀδιατάρακτη ἀγάπη καὶ ἡσυχία, ἀνταποκρίθηκε στὴν ἔκκληση καὶ ὑπέγραψε ἐπίσημο θέσπισμα, πού τὸ ἔστειλε μὲ κατεπεύγοντα γράμματά του σὲ ὅλους τοὺς ἀπανταχοῦ Ρέκτορες καὶ τοὺς ἄλλους ἀξιωματοῦχοι τῆς Γένοβας. Μὲ τὸ θέσπισμα αὐτὸ διατάσσονταν ὅλοι —καὶ οἱ ἀξιωματοῦχοι καὶ οἱ ἀπλοὶ ὑπήκοοι— νὰ διακόψουν κάθε ἐμπορικὴ συναλλαγὴ μὲ τοὺς Βενετοὺς ἀποστάτες τῆς Κρήτης. Καὶ πραγματικά, μὲ δύο ἄλλα γράμματά του σχεδὸν ταυτόσημα καὶ τῆς ἴδιας ἡμερομηνίας, τὸ ἓνα πρὸς τις κατὰ τόπους ἀρχές¹⁹ καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τοὺς ὑπηκόους τῆς Γένοβας²⁰, ὁ Δόγης Adorno διέτασσε τὴ

17. Βλ. GIUS. GEROLA, «La dominazione genovese in Creta», *Atti dell' Accademia degli Agiati in Rovereto*, serie III, VIII, 2 Rovereto 1902.

18. Ἡ ἀπάντηση στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra* II, σ. 325-326 = P. PREDELLI, *I libri Commemorativi della Repubblica di Venezia*, Regesti, III, ἀριθ. 101 (σ. 21).

19. Τὸ κείμενο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra* II, σ. 323.

20. Τὸ κείμενο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra* II, σ. 324-325.

διακοπή κάθε έμπορικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν ἐπαναστατημένη Κρήτη. Για τὸς παραβάτες, ἡ ποινὴ θὰ ἦταν ἡ κατάσχεση τῆς μισῆς ποσότητας τῶν ἐμπορευμάτων.

Ἡ ἐντελῶς ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὴ Βενετία ἀπάντηση αὐτῆ τῆς Γένοβας, ποὺ προθυμοποιήθηκε νὰ μετᾶσχει καὶ στὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ τῆς Κρήτης, ἦταν τὸ πρῶτο καὶ τὸ μεγαλύτερο ἐπίτευγμα τῆς βενετικῆς διπλωματίας, ἐξ αἰτίας τῆς βαρύνουσας στρατηγικῆς καὶ πολιτικῆς σημασίας τῆς Γένοβας στὶς ἐξελίξεις τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἔτσι ὅλοι οἱ φόβοι τῶν Βενετῶν γιὰ ἐνδεχόμενη ἐπέμβαση τῆς ἰσχυρῆς αὐτῆς ἀντιπάλου των ὑπὲρ τῶν ἀποστατῶν καὶ γιὰ βλέψεις της στὴν Κρήτη ἀπομακρύνθηκαν. Καὶ φυσικὰ, ἡ Βενετικὴ Πολιτεία ἔσπευσε νὰ ἐκφράσει τὶς εὐχαριστίες της στὸ Δόγη τῆς Γένοβας²¹ (στὸν ὁποῖο ἔστειλε καὶ νέο πρεσβευτὴ) μὲ γράμμα της τῆς 20 Νοεμβρίου 1363 καὶ νὰ γνωστοποιήσει τὸ ψήφισμα τῆς Γένοβας στὶς δικές της ἀρχές τῆς Ἀνατολῆς²².

Β') Μὲ τὸν Πάπα Οὐρβανὸ τὸν Ε' (1362-1370) οἱ σχέσεις τῆς Βενετίας βρίσκονταν σὲ λεπτὸ σημεῖο ἐξ αἰτίας τῆς προετοιμαζόμενης ἀπὸ τὸν Πάπα Σταυροφορίας (τοῦ *passagio*, δηλαδὴ τῆς διάβασης, ὅπως τὴν εἶχαν ὀνομάσει) ποὺ ὁ Οὐρβανὸς διοργάνωσε καὶ προωθοῦσε, μὲ κύριο σύμμαχο τὸν ἐνθουσιώδη βασιλέα τῆς Κύπρου Πέτρο Α' de Lusignan²³. Στὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ λάβει μέρος καὶ ἡ Βενετία, παρέχοντας στρατιωτικὴ βοήθεια²⁴, ἀλλὰ ἡ Κρητικὴ Ἀπο-

21. Δημοσιευμένο καὶ σὲ περίληψη ἀπὸ τὸν FR. THIRIET, *Délibérations des Assemblées Vénitiennes concernant la Romanie*, τόμ. I, Παρίσι 1966, ἀριθ. 715, σ. 263.

22. Βλ. τὴν περίληψη τοῦ ἐγγράφου στοῦ FR. THIRIET, *Délibérations des Assemblées Vénitiennes*, I, ἀριθ. 718, (σ. 264-265). Βλ. καὶ Appendice, σ. 328-329.

23. Βλ. τὴν (ἀκόμη χρήσιμη) μονογραφία τοῦ NIC. IORGA, *Philippe de Mézières 1327-1405*, avec une préface de MICHEL BERZA, *Variorum Reprints*, Λονδίνο 1978 [πρώτη ἔκδοση, Παρίσι 1896, fasc. 110ème τῆς R. Éc. Pr. Hautes Études], σ. 262-272, ch. VIII: «Efforts du pape pour la Croisade (1363-1364)». Πρβλ. καὶ παρακάτω, σημ. 37.

24. Βλ. τὸ βενετικὸ ἐγγράφο τῆς 19 Ἰανουαρίου 1364 στὸ βασιλιὰ τῆς Κύπρου, δημοσιευμένο (ἀποσπασματικὰ) ἀπὸ τὸν J. JEGERLEHNER, ὅ.π., σ. 119, ποὺ κάνει λόγο γιὰ 1000 ἵππεῖς κα'

στασία, πού ξέσπασε ἀπροσδόκητα, ἀπειλοῦσε νὰ τὴ ματαιώσῃ. Ἦταν λοιπὸν φυσικό, μὲ τὴν ἀνάγκη πού εἶχε τώρα ἡ Βενετία νὰ δώσει ἀπόλυτη προτεραιότητα στὴν πάταξη τῆς Κρητικῆς ἀνταρσίας, νὰ δυσκολευθεῖ τὸ παπικὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἄμεση ἔναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων. Καὶ πραγματικά, ὁ Πάπας στὴν ἀπάντησή του (τῆς 6 Δεκ. 1362)²⁵, γιὰ νὰ παρακάμψῃ τὸ ἐμπόδιο αὐτό, ἀνακοίνωσε στὸ Δόγη ὅτι διέταξε τὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς Κρήτης Πέτρο (πού μόλις τὸν εἶχε διορίσει) νὰ μεσολαβῆσῃ γιὰ τὴ συνδιαλλαγή τῶν ἀποστατῶν μὲ τὴ μητρόπολη. Ἐπομένως, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Πάπα, ἡ Βενετία εἶχε κάποιον πρόβλημα. Γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκάστηκε νὰ βεβαιώσῃ ὅτι, μόλις θὰ ἔληγε ἡ ἐπιχείρηση τῆς Κρήτης, αὐτὴ θὰ διέθετε ἀμέσως τὶς δυνάμεις της γιὰ τὴ Σταυροφορία²⁶. Καὶ ὁ Πάπας, μετὰ τὴν αἴσια λήξη, τῆς ἔστειλε καὶ συγχαρητήριο ἔγγραφο²⁷, μὴ παραλείποντας φυσικά νὰ τῆς ὑπενθυμίσει τὴν ὑπόσχεσή της αὐτῇ.

Γ') Ἡ Ἰωάννα Α', βασίλισσα τῆς Νεάπολης καὶ τῆς Σικελίας (1343-1382), ἀνταποκρίθηκε πρόθυμα στὴ βενετικὴ ἔκκληση. Μὲ γράμμα της, τῆς 9 Νοεμβρίου 1363, διέταξε τοὺς ὑπηκόους της νὰ διακόψουν κάθε σχέση μὲ τὴν Κρήτη²⁸ καὶ ὑπενθύμιζε τοὺς πατροπαράδοτους δεσμούς της μὲ τὴ Βενετία. Θερμὸ ἦταν καὶ τὸ συγχαρητήριο γράμμα της (4 Ἰουλίου 1364) μετὰ τὴ βενετικὴ νίκη²⁹.

2000 πεζοὺς καὶ τὰ ἀναγκαιοῦντα πλοῦα. Περὶληψή του (μὲ ἡμερομηνία 29 Ἰανουαρίου) στοῦ FR. THIRIET, *Délibérations...*, II, ἀριθ. 736 (σ. 17).

25. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Πάπα στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 329=*Diplomatarium Venetolevantinum sive Acta et diplomata res venetas graecas atque Levantis illustrata*, a. 1351-1454, II, Βενετία 1899, ἀρ. 57 (σ. 98).

26. Βλ. τὸ βενετικὸ ἔγγραφο τῆς 19 Ἰαν. 1364 τῆς σημ. 24.

27. Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 339-340=PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 160 (σ. 32) = *Dipl. Ven.* II, ἀριθ. 61 (σ. 104).

28. Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἰωάννας στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 322-323 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 104 (σ. 22). Γιὰ τὴ βιογραφία της βλ. E.-G. LÉONARD, *Histoire de Jeanne Ière, reine de Naples, comtesse de Provence: 343-382*, Παρίσι 1936, 607-698.

29. Δημοσιευμένο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 338 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 163 (σ. 32).

Δ') Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ *Ροβέρτο, Πρίγκηπά τῆς Ἀχαΐας* καὶ τοῦ *Τάραντα*, πού εἶχε κληρονομήσει τὸν τίτλο τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης. Μὲ ἔγγραφό του τῆς 14 Νοεμβρίου 1363³⁰ ἐκήρυττε τὸν ἀποκλεισμό τῆς Κρήτης, ὑπογραμμίζοντας τοὺς δεσμοὺς τῆς παλαιᾶς φιλίας μὲ τὴ Βενετικὴ Πολιτεία, τὴν ὁποία καὶ συνεχάρη (5 Ἰουλίου 1364) μετὰ τὴν ἐπιτυχία της³¹.

Ε') Φιλικὴ ἦταν καὶ ἡ ἀπάντησις (6 Νοεμ. 1363)³² τοῦ βασιλιᾶ *Λουδοβίκου Α' τῆς Οὐγγαρίας* καὶ αὐτοκράτορα (1342-1382). Ὁ ἰσχυρὸς αὐτὸς μονάρχης εἶχε ἄλλοτε ἐπιχειρήσει ἀποτυχημένη ἐκστρατεία στὴ Δαλματία καὶ στὴν Ἰταλία (1346) καὶ πολεμήσει κατὰ τῆς Βενετίας (1356-58). Τώρα ὅμως εἶχε ἀποσυρθεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ μετατοπίσει τὴ δραστηριότητά του βορειότερα. Δὲν εἶχε λοιπὸν κανένα λόγο προστριβῆς μὲ τὴ Βενετία καὶ δήλωνε ὅτι ἐπιθυμοῦσε νὰ διατηρήσει ἀπαραβίαστα τὴν εἰρήνην. Γι' αὐτὸ καὶ διέταξε τὸν ἀποκλεισμό τῆς Κρήτης καὶ γι' αὐτὸ θὰ στείλει λίγο ἀργότερα (26 Ἰουν. 1364) καὶ τὰ συγχαρητήριά του γιὰ τὴ βενετικὴ νίκη³³.

ΣΤ') Ἄλλος ἓνας ἡγεμόνας τῆς Δύσης ἐξεδήλωσε τὴ χαρὰ του μὲ συγχαρητήριο γράμμα (18 χωρὶς ἔνδειξη μηνὸς 1364) γιὰ τὴ νίκη τῶν Βενετῶν³⁴, ὁ *Κάρολος Δ', αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας* (1355-1378), ἂν καὶ δὲν μᾶς ἐσώθηκε οὔτε ἐκκλησιολογικὴ τῆς Βενετίας πρὸς αὐτὸν οὔτε ἀπάντησή του. Ὁ Κάρολος εἶχε νὰ ἐπιτελέσει στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη σπουδαῖο ἔργο, γιὰ νὰ συγκροτήσῃ καὶ ἰσχυροποιήσῃ τὴ γερμανικὴ Αὐτοκρατορία (εἶναι καὶ ὁ φιλόμουσος ἰδρυτὴς τῶν Πανεπι-

30. Δημοσιευμένο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 321-332 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 105 (σ. 22).

31. Τὸ γράμμα τοῦ Ροβέρτου δημοσιευμένο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 338 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 164 (σ. 32).

32. Δημοσιευμένο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 325 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 98 (σ. 21).

33. Τὸ γράμμα τοῦ Λουδοβίκου στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 337-338 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 159 (σ. 31).

34. Δημοσιευμένο στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 337.

στημίων τῆς Πράγας καὶ τῆς Βιέννης) καὶ δὲν εἶχε ἀνάμειξη στὰ πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Πάντως ὅμως αὐτὸς δὲν παρέλειψε νὰ συγχαρεῖ τὸ Δόγη θερμὰ μετὰ τὴ νίκη του, γεγονός πὺ ἐπιβεβαιώνει τὶς φιλικές του διαθέσεις.

Ζ') Ἰδιότυπη ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Κοινοῦ τῆς Ραγούζας. Ἡ ἐμπορικώτατη Πολιτεία τῆς Ραγούζας, πὺ πρὶν ἀπὸ λίγο (1361) εἶχε τεθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ βασιλιᾶ τῆς Οὐγγαρίας Λουδοβίκου Α' καὶ πὺ διατηροῦσε πάντα πυκνότετες ἐμπορικές σχέσεις καὶ συναλλαγές μὲ τὴ Βενετία, ἀνταποκρίθηκε μὲ μεγάλη προθυμία στὴν ἔκκλησή της (23 Νοεμ. 1363). Ὅχι μόνο δέχτηκε νὰ συνδράμει στὸν οἰκονομικὸ ἀποκλεισμὸ τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρει τὴν ἐνίσχυσή της ὅπου μπορεῖ³⁵. Καὶ πραγματικά, θὰ βοηθήσει γενναῖα στὴ συγκέντρωση μισθοφόρων, πολεμεφοδίων, κ.λπ. γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς βενετικῆς ἀντεπίθεσης.

Η') Εὐνοϊκώτατη ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ βασιλιᾶ τῆς Κύπρου Πέτρου Α' *de Lusignan* (24 Νοεμ. 1364)³⁶. Ὁ Πέτρος, ἐνθουσιώδης ὀπαδὸς τῆς Σταυροφορίας, εἶχε πυκνὴ ἀλληλογραφία γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ μὲ τὸν Πάπα καὶ μὲ τοὺς Βενετούς³⁷. Εἶχε μάλιστα ἐπισκεφθεῖ ἐπίσημα τὴ Βενετία τὸ 1362 (καὶ θὰ τὴν ἐπισκεφθεῖ καὶ πάλι τὸ Μάϊο τοῦ 1364, γιὰ νὰ παρευρεθεῖ καὶ στὶς τελετές τοῦ θριάμβου)³⁸. Τὸν καιρὸ τῆς ἀποστασίας ἀπουσίαζε στὸ Λονδίνο, ὅπου ἔλαβε τὴν ἐγκύκλιο. Στὴν ἀπάντησή του³⁹, ἀφοῦ πρῶτα ἐκφράσει τὴ λύπη του γιὰ

35. Περίληψη τοῦ γράμματος στοῦ BAR. KREKIC', *Dubrovnik*, 1960, ἀριθ. 248 (σ. 204).

36. Δημοσιευμένη στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 327-328 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 110 (σ. 23) = *Dipl. Ven.* II, ἀριθ. 56 (σ. 96-97).

37. Βλ. PETER W. EDBURY, *The Crusading Policy of King Peter I of Cyprus, 1359-1369, The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, Warminster 1977, σ. 90-105.

38. Βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., σ. 97-98. Τελικὰ ἡ Σταυροφορία θὰ ἀποτύχει καὶ ὁ Πέτρος Α' θὰ δολοφονηθεῖ. Βλ. PETER W. EDBURY, «The murder of King Peter I of Cyprus (1359-1369)», *Journal of Medieval History*, 6 (1980), σ. 219-233.

39. Βλ. σημ. 36.

τὰ συμβάντα, ἀνακοινώνει στὸ Δόγη ὅτι ἀπηύθυνε ἀμέσως γράμματα στὴν Κύπρο, στὴ σύζυγό του Ἑλεονώρα καὶ τὸν ἀδελφὸ του Ἰωάννη⁴⁰, ὡς ἐκπροσώπους του, μὲ τὶς σχετικὲς ἐντολὲς γιὰ ναυτικὸ ἀποκλεισμὸ κ.λπ. Ὁ Πέτρος ἐδήλωνε στὸ γράμμα του πρὸς τὸ Δόγη ὅτι ἦταν ἔτοιμος νὰ γυρίσει ἀμέσως στὴ Βενετία, γιὰ νὰ προσφέρει καὶ ἀπὸ κοντὰ τὴ βοήθειά του, ὅπως καὶ ἔκαμε. Στὰ γράμματά του πρὸς τὴν Ἑλεονώρα (πού, ἄς σημειωθεῖ, ἦταν ἡ σκληρὴ ἐκείνη βασανίστρια τῆς θρυλικῆς Ἀροδαφνούσας πού μᾶς διέσωσε τὸ πασίγνωστο κυπριακὸ δημοτικὸ τραγούδι)⁴¹ καὶ πρὸς τὸν Ἰωάννη ὁ Πέτρος ἔδινε ὁδηγίες γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς Κρήτης καὶ δήλωνε ὅτι ἡ φιλία του πρὸς τὸ Δόγη τὸν κάνει νὰ θεωρεῖ τὸ πράγμα ὡς δική του ὑπόθεση καὶ τοὺς ἀποστάτες ὡς δικούς του ἐχθρούς. Ἡ Βενετία δὲν θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ βρεῖ θερμότερο συμπαραστάτη.

Ἀντίθετα πρὸς ὅλους τοὺς παραπάνω λίγο ἢ πολὺ φίλους τῆς Βενετίας, πού ἀπάντησαν εὐνοϊκὰ στὴ διακοίνωσή της, δύο ἄλλοι ἡγέτες τῆς Ἀνατολῆς Μεσογείου, παρ' ὅλο πού ἔλαβαν χωρὶς ἀμφιβολία τὴ διακοίνωση αὐτή, δὲν ἔστειλαν καμιὰν ἀπάντηση: ὁ μέγας μάγιστρος τῆς Ρόδου Roger des Pins καὶ ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννης Ε' ὁ Παλαιολόγος. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ στάση τῶν δύο αὐτῶν ἰσχυρῶν μεσογειακῶν παραγόντων.

Θ') Τὸ μοναχικὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν τῆς Ρόδου, γιὰ νὰ διατηρήσει ἰσχυρὴ τὴ θέση του στὴ Μεσόγειο, μὲ τὴ στήριξη (ἀλλὰ ὄχι τὴν καθοδήγηση) τοῦ Πάπα⁴², ὄφειλε ν' ἀνταγωνίζεται τὶς ἄλλες

40. Δημοσιευμένα στοῦ FL. CORNELIUS, *Creta Sacra*, II, σ. 326-327 = PREDELLI, *Com.* III, ἀριθ. 111 (σ. 23).

41. Βλ. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Κυπριακά...*, τόμ., Β' ἐν Ἀθήναις 1891, σ. 46-52 — Ε. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ, *Κύπρια ἔπη*, ἐν Λευκωσίᾳ 1926, σ. 88-96. — ΚΥΡ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ, *Κυπριακά διαλεκτικὰ κείμενα*, σ. 66-69.

42. Βλ. ANTHONY LUTTRELL, «The knights Hospitaliers of Rhodes and their achievements in the Fourteenth Century», *Revue de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, juillet-septembre 1958, année XVIème (nouvelle série), numéro 3, σ. 136-143 καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ «Venice and the knights Hospitaliers of Rhodes in the Fourteenth Century», *Papers of the*

ίσχυρες γειτονικές δυνάμεις και πρωτίστως τή βενετοκρατούμενη Κρήτη και τις γενουατικές κτήσεις, αλλά και τή Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Έτσι βρισκόταν σέ άσίγαστη διαμάχη με τήν Κρήτη και τή Βενετία και άγωνιζόταν νά διαφυλάξει τήν ύπαρξή του. Άρκετες φορές τó εμπόριο τών Βενετών με τή Ρόδο κηρυσσόταν άπαγορευμένο⁴³. Συχνά επίσης τó Τάγμα δεχόταν στή Ρόδο και τούς πρόσφερε άσυλο καταδικασμένους ή φυγάδες Βενετούς ή και Έλληνες τής Κρήτης πού κατέφευγαν εκεί⁴⁴. Ειδικά μάλιστα κατά τή διάρκεια τής Κρητικής Άποστασίας τού 1363/4, υπάρχουν πληροφορίες για πολλές τέτοιες περιπτώσεις⁴⁵. Δέν ήταν λοιπόν πολú φιλικές οί σχέσεις τών Ίπποτών τής Ρόδου με τή Βενετική Πολιτεία και φαίνεται πως γι' αυτό δέν άπάντησαν, χωρίς όμως και νά προβοῦν σέ έέργειες για διάσπαση τού ναυτικού άποκλεισμού τής Κρήτης.

Γ) Άπομένει, τέλος, νά εξηγήσουμε γιατί δέν άπάντησε στή βενετική διακοίνωση ó αυτοκράτορας τού Βυζαντίου Ίωάννης ό Ε', ένώ οί σχέσεις του με τή Βενετία δέν ήταν κακές, είχε μάλιστα και έπιτακτική άνάγκη άπό τή βοήθειά της. Είναι γνωστό ότι ό Ίωάννης Ε' (1341-1391), φοβούμενος τήν όλοένα και πιό επικίνδυνη προέλαση τών Τούρκων και διείδυσή τους στή Βαλκανική (τό 1363 παίρνουν και τήν Άδριανούπολη), είχε μεγάλη άνάγκη και ζητούσε άπεγνωσμένα τήν

British School at Rome, vol. XXVI (New Series vol. XIII), 1958, σ. 195-212 (βλ. ιδίως σ. 206-208).

43. Βλ. τά έγγραφα τής 18 Δεκεμβρίου 1346 (F. THIRIET, *Délibérations des Ass. Ven.*, I, άριθ. 532, σ. 211) και τής 28 Σεπτεμβρίου 1348 (F. THIRIET, ό.π., άριθ. 551, σ. 215). Πρβλ. και τó μεταγενέστερο βενετικό έγγραφο τής 23 Ίουνίου 1455 (F. THIRIET, *Délibérations Ass. Ven.*, II άριθ. 512, σ. 207).

44. Βλ. έγγραφο τής 17 Όκτωβρ. 1365 (F. THIRIET, *Délibérations II*, άριθ. 787, σ. 35) για έπαναστάτες τής Κρήτης πού βρήκαν καταφύγιο στή Ρόδο και συνεχίζουν τή δράση τους κατά τής Βενετίας.

45. Βλ. ANTHONY LUTTRELL, «Crete and Rhodes: 1340-1360», *Πεπραγμένα τού Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμον, 8-23 Σεπτεμβρίου 1971)* τόμ. Β', Άθήνα 1974, σ. 167-175 (ιδίως σ. 173-174 και σημ. 29).

οικονομική βοήθεια τῆς Δύσης⁴⁶, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ μάλιστα καὶ θὰ ἐπιχειρήσει λίγο ἀργότερα ἓνα μεγάλο ταξίδι στὴν Εὐρώπη⁴⁷. Στις 8 Ὀκτωβρίου 1357 ὁ Ἰωάννης Ε' εἶχε ἀνανεώσει γιὰ νέα πενταετία τὴ συνθήκη φιλίας μὲ τοὺς Βενετούς⁴⁸ καὶ στὶς 13 Μαρτίου 1363 (δηλαδὴ λίγους μῆνες πρωτύτερα) εἶχε ὑπογράψει ἄλλη συμφωνία μὲ τὴ Βενετία⁴⁹. Ἔτσι οἱ σχέσεις του μὲ τὴ Βενετία, στὴν ὁποία ἐστήριζε τόσο μεγάλες ἐλπίδες γιὰ σημαντικὴ οἰκονομικὴ βοήθεια, ἦταν πολὺ καλές καὶ οὔτε ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι διέσπασε τὸ ναυτικὸ ἀποκλεισμό. Νὰ μὴν ἔλαβε τὴ βενετικὴ διακοίνωση ἀποκλείεται, ἐπειδὴ ἡ θαλάσσια ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὴ Βενετία καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη λειτουργοῦσε ὁμαλότατα καὶ ὁ Βενετὸς βάσιλος τῆς Κωνσταντινούπολης, στὸν ὁποῖο ἐδόθηκε ἡ ἐντολὴ νὰ προβεῖ καὶ σὲ προφορικὸ διάβημα στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα⁵⁰, δὲν θὰ παρέλειπε ποτὲ νὰ τὴν ἐκτελέσει πιστὰ καὶ νὰ διαβιβάσει καὶ τὴν ἀπάντηση στὴ Βενετία. Ἐρωτᾶται λοιπόν, γιὰτί δὲν ἀπάντησε ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Πιστεύω ὅτι μιὰ καὶ μόνη ἐξήγηση τοῦ γεγονότος χωρεῖ καὶ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ἡ Κρήτη ἦταν χώρα ἐλληνικὴ, μὲ συμπαγῆ ἐλληνικὸ καὶ ὀρθόδοξο πληθυσμὸ καὶ γιὰ τοὺς Ἑλληνας αὐτοὺς οἱ Βενετοὶ ἦταν πάντα οἱ παράνομοι κυρίαρχοί της. Καί, παρ' ὅλο πού ἡ κρητικὴ ἐπανάσταση προῆλθε καὶ διευθυνόταν ἀπὸ τοὺς Βενετούς ἀποίκους, ὅμως εἶχαν προσχωρήσει σ' αὐτὴν καὶ πολλοὶ ἐντόπιοι Ἑλληνας⁵¹. Στὸ πρόσφατο μελέτημά της

46. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγο καὶ τὶς (μάταιες) προσπάθειές του νὰ ἐπιτύχει βοήθεια ἀπὸ τὴ Δύση βλ. G. OSTROGORSKY *Histoire de l'État Byzantin*, Paris 1956, σ. 558-560.

47. Βλ. O. HALECKI, «*Un empereur de Byzance à Rome; vingt ans de travail pour l'union des Églises et pour la défense de l'Europe d'Orient, 355-375*», Βαρσοβία 1932.

48. Βλ. τὸ κείμενο τῆς συνθήκης στὴ συλλογὴ τῶν MIKLOSICH-MÜLLER, *Acta et diplomata graeca* κ.λπ., τόμ. 3, Βιέννη 1865, σ. 121-126 (ἀριθ. XXIX).

49. Βλ. τὸ κείμενο τῆς συμφωνίας στὸ *Dipl. Ven.*, II, σ. 87-92, ἀριθ. 52. Πρβλ. καὶ FR. THIRIET, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, I, Παρίσι 1958, ἀριθ. 402-403 (σ. 104).

50. Βλ. J. JEGERLEHNER, ὁ.π., σ. 110-111 καὶ FR. THIRIET, *Délibérations des Assemblées vénitiennes*, I, ἀριθ. 708 (σ. 261).

51. Βλ. FREDERIC C. LANE, *Storia di Venezia*, (Torino), G. Einaudi (1978), σ. 220.

για την ἀποστασία τοῦ Ἀγ. Τίτου, ἡ Sally McKee ὑποστηρίζει ὅτι ἀνάμεσα στους Βενετούς φεουδάρχες καὶ τὸ ἐλληνικὸ ἀρχοντολόγιο τῆς Κρήτης, εἶχαν μὲ τὸν καιρὸ ἀναπτυχθεῖ ἰσχυροὶ συγγενικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ δεσμοί, ποὺ εὐνοοῦσαν τὴ συμμετοχὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κρήτης στὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση⁵². Προβάλλει μάλιστα τὸ παράδειγμα τοῦ εὐγενοῦς Κρητικοῦ Ἰωάννη Καλλέργη, ποὺ, ἀγωνιζόμενος τότε γιὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν Βενετῶν ἀπὸ τὴν Κρήτη, φοροῦσε τὰ ἐμβλήματα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης⁵³. Πῶς λοιπὸν ὁ Ἕλληνας αὐτὸς αὐτοκράτορας, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐξουσία καὶ μόνου ἀναγνώριζαν οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης ἀκόμη καὶ στὶς κτητορικὲς ἐπιγραφὰς τῶν ἐκκλησιῶν τους⁵⁴, θὰ μποροῦσε νὰ ἐγκρίνει τὶς ἐτοιμαζόμενες ἐπιχειρήσεις τῶν Βενετῶν ἐναντίον καὶ Ἑλλήνων τῆς Κρήτης καὶ μάλιστα νὰ συμμαχήσει γιὰ τὴ λήψη οἰκονομικῶν μέτρων ἐναντίον τους; Ἡ διπλωματία τοῦ ἐπέβαλλε νὰ σιωπήσει. Καὶ αὐτὸ καὶ ἔκαμε. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο λοιπὸν δὲν ἔστειλε οὔτε ἀπάντηση στὴν ἐκκληση οὔτε συγχαρητήρια γιὰ τὴν καταστολή. Ἐτήρησε μιὰν οὐδετερότητα, ποὺ ἦταν πάντως εὐμενὴς γιὰ τοὺς Βενετούς καὶ τὶς θέσεις των στὴν Ἀνατολή, ἀλλὰ ὄχι καὶ καταδικαστικὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κρήτης. Εἶναι χαρακτηριστικὰ δύο ἐγγραφα τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, τῆς 21 καὶ 23 Μαΐου 1364, πρὸς τὸν ἀρχιναύαρχο τῆς Ἀδριατικῆς⁵⁵, ποὺ τὸν διατάσσει νὰ κατασκοπεύσει τὶς κινήσεις τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ νὰ ἐλέγξει τὴν ἀκρίβεια κάποιων πληροφοριῶν, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ αὐτοκράτορας ἐτοίμαζε 20 γαλέρες, γιὰ νὰ τὶς στείλει στους ἐπαναστάτες τῆς Κρήτης. Ὅσο καὶ ἂν ἡ ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν

52. SALLY MCKEE, «The revolt of St. Titos», ὁ.π. (βλ. σημ. 3).

53. SALLY MCKEE, ὁ.π., σελ. 185.

54. Γιὰ τὶς κτητορικὲς ἐπιγραφὰς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, ποὺ μνημονεύουν τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ καιροὺς βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ ὄχι τῶν Βενετῶν ἀξιωματάρχων βλ. Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, *Αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης*, Ἀθήναι 1957, σελ. 191-192.

55. Περὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐγγράφου τοῦ FR. THIRIET, *Délibérations des Assemblées vénitiennes*, II, ἀριθ. 751 (σ. 24).

είναι ἀμφισβητήσιμη, φαίνεται πάντως ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν ἐθεωρεῖτο ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Κρήτης.

Καὶ τώρα, τερματίζοντας τὴν ὀμιλία μας, νομίζω πὼς μπορούμε νὰ καταλήξουμε σὲ δύο βασικὲς διαπιστώσεις:

α'. Οἱ διπλωματικὲς ἐνέργειες τῆς Βενετίας, τοῦ ἔτους 1363, ἦταν ἐνέργειες ἀσυνήθιστες, πού τις ἐπέβαλε ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων καὶ πού σημείωσαν ἀπόλυτη ἐπιτυχία. Ἄν δὲν τις εἶχε μεθοδεύσει μὲ τὸ γοργὸ καὶ ἀποφασιστικὸ αὐτὸ τρόπο, πού ἀναλύσαμε, θὰ ἔμενε βυθισμένη στὴν ἀβεβαιότητα κατὰ τὴ διεξαγωγή τῶν στρατιωτικῶν τῆς ἐπιχειρήσεων, δὲν θὰ ἤξερε ἂν θὰ εἶχε ἐξασφαλισμένα ἀπὸ παντοῦ τὰ νῶτα τῆς καὶ ἴσως νὰ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀνταγωνιστὲς τῆς σὲ ἐνέργειες ἐχθρικὲς ἢ πάντως βλαπτικὲς τῶν συμφερόντων τῆς στὸ χῶρο αὐτὸ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου τὸν ταραγμένο τότε ἀπὸ τις πειρατικὲς ἐπιδρομὲς καὶ τὴ συνεχῆ προώθηση τῶν Τούρκων, ἀπὸ τις ἐμφύλιες διαμάχες τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν ὀξύτατο βενετογενουσιακὸ ἀνταγωνισμό. Διαβήματα παρόμοιου χαρακτήρα καὶ καθολικῆς ἔκτασης δὲν συναντοῦμε συχνὰ στὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία.

καὶ β'. Ὁ ναυτικὸς ἀποκλεισμὸς τῆς Κρήτης (τὸ λεγόμενο στὴ σημερινὴ ὀρολογία *blocus* ἢ *embargo*⁵⁶) πού ἡ Βενετία ἐφήρμοσε καὶ ἐπέβαλε σὲ ὅλους ἢ σχεδὸν σὲ ὅλους, ἦταν ἓνα μέτρο τολμηρὸ, πού ἀποδείχθηκε ἀποτελεσματικὸ γι' αὐτήν, σὲ μιὰ κρίσιμη καμπὴ τῆς ἱστορίας τῆς καὶ πού πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ, ἂν ὄχι ὡς τὸ πρῶτο, πάντως ἀπὸ τὰ πρῶτα μέτρα αὐτοῦ τοῦ χαρακτήρα, στὴ ναυτικὴ καὶ πολεμικὴ ἱστορία τῆς Μεσογείου, αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸ γιγάντιο ναπολεόντειο ἀποκλεισμὸ.

56. Βλ. PAUL FAUCHILLE, *Du blocus maritime: Étude de droit international et de droit comparatif*, Παρίσι 1882 καὶ ΣΤ. ΣΕΦΕΡΙΑΔΟΥ, *Μαθήματα Διεθνoῦς Δημοσίου Δικαίου*, Βιβλίον Β', Ἀθήνα 1928-29, σ. 227-233.